

Joseph Fouché
emlékiratai

Joseph Fouché emlékiratai

KOSSUTH KIADÓ

A KIADÁS ALAPJA
Fouché emlékiratai

FORDÍTOTTA
Salgó Ernő

Anonymus-kiadás, 1943

BORÍTÓ
Csermák Annamária

ISBN 978-963-544-345-1

© Kossuth Kiadó 2021

FORRADALOM – RÉMURALOM

Az olyan ember, aki a zavarok és átalakulások idejében minden tisztségét, állását és roppant vagyonát merőben okosságának és képességeinek köszönhette, aki népképviselő és a rend helyreállítása után követ volt, miniszter háromszor is, szenátor, herceg és egyik legkiválóbb szervezője az államnak, ez az ember lealacsonyítaná magát, ha rágalmozó írások visszautasítása végett védekezésbe vagy körmönfont cáfolatokba bocsátkozna. Kezébe más fegyverek illenek. Én magam vagyok ez az ember! A forradalom nagyra tett és csak az ellenforradalom taszított le a magasból. Ezt az ellenforradalmat előre láttam és elháríthattam volna; de a válság pillanatában hatalom nélkül voltam. Bukásom védtelenül szolgáltatott ki az ellenfelek vádjainak és a hálátlanok sértegetéseinek. Holott éppen nekem hosszú időn át állt titkos és félelmes hatalom a rendelkezésemre, de mindig csak arra használtam, hogy a szenvedélyeket tompítsam, pártokat szétugrassak és összeesküvéseket megakadályozzak. Szüntelenül azon fáradoztam, hogy az erőszakot mérsékeljem, enyhítsem és az ellentétes elemeket és érdekeket, amelyek Franciaországot megosztották, kibékítsem, vagy összeolvaszam.

Senki sem merészelheti tagadni, hogy ameddig a közigazgatásban vagy a tanácssteremben valami befolyásom volt, ekként viselkedtem. Száműzötten mit szegezhetnék szembe tajtékozó ellenségeimmel, azzal a tomboló sereggel, amely legszívesebben darabokra tépne, miután egykor esengve a lábaimnál hevert? Hideg szavakkal, akadémikus és kiesztergályozott frázisokkal feleljek nekik? Semmiképpen. Azzal fogok rájuk pirítani, hogy az igazsághoz hű előadás formájában tényeket és bizonyítékokat állítok szembe velük, hogy mint miniszter és mint államférfi mit tettem és mit gondoltam. Azzal akarok rájuk cáfolni, hogy híven festem a politikai eseményeket, a rendkívüli mozzanatokat, amelyek lejátszódtak, amikor a leghevesebb viharokban a kormánykereket kezemben tartottam. Ez lesz a feladatom.

Nem hiszem, hogy az igazság bármely vonatkozásban is ártalmamra lehet. És még ha így lenne is, akkor is kimondanám. Elérkezett a pillanat, amikor az igazságot ki kell mondani. Mit sem akarok elleplezni, bármily drágán kelljen is megfizetnem érte. Míg földi porhüvelyem majd a sírban nyugszik, nevem a történelem ítélszéke elé kerül. Csak helyes és méltányos tehát, ha ez irattal a kezemben lépek az ítélszék elé.

Mindenekelőtt pedig ne tegyenek felelőssé a forradalomért, se botlásaiért, se diktatúrájáért. Nem voltam semmi, nem volt a legkisebb befolyásom sem, mikor az első lökések, amelyek Franciaország átalakulását előidézték, Európa talaját megremegtették. Különben is, mi a forradalom? Bizonyos, hogy a monarchiát már 1789 előtt nyugtalanította a birodalmak elpusztulásának megjósálása. Az államok egyáltalán nem kivételek az egyetemes törvény alól, amely a földön mindent alávet a változásnak és feloszlásnak. Voltak-e valaha is államok, amelyek történeti léte tovább tartott,

mint bizonyos számú évszázadig? Ha a birodalmak élettartamát ezerkétszáz-ezeröttszáz évben állapítjuk meg, ezzel bizonyára elértük fennállásának legszélsőbb határát. Ebből levonható a következtetés, hogy valamely monarchia, amelyet tizenhárom évszázadon belül egyszer sem ért halálos csapás, most már nem lehetett messze a katasztrófától.

Ki idézte elő tehát és mely körökben láttuk először felbukkanni a forradalmat? A főrangúak szalonjaiban, vagy a miniszterek dolgozószobáiban? Akik óhajtották és előidéztek, azok a parlamentek és a király környezetének tagjai voltak, fiatal ezredek és udvari hölgyek és végül évdíjas írók, akik a hercegnőkben pártfogókat és védelmezőket találtak. Tanúja voltam, ahogy a nép szégyenkezett a felsőbb körök romlottsága, a papság kicsapongása, a miniszterek eszeveszett tévelygése, szóval az új Babylon egész vérlázító felbomlása miatt.

Vajon nem ők voltak-e azok, akiket Franciaország elitjének tekintettek, akik negyven éven át úzték Voltaire és Rousseau kultuszát? Nem éppen a felsőbb körökben ütött-e ki a demokratikus függetlenségnek az a hajszolása, melyet az Egyesült Államokból telepítettek át Franciaországba? Köztársaságról álmodoztak, mi alatt a monarchiában a korrupció elérte a csúcspontját. Még egy szigorú erkölcsű uralkodó sem tudta megállítani az áramlatot.

Azonban ki vetette a csóvát a lőporos hordóba? Vajon a sens-i érsek, a genfi Necker, Mirabeau, Lafayette, Orléans, Adrien Dupont, Choderlos de Laclos, de Staël asszony, La Rochefoucauld, Beauveau, Montmorency, Noailles, Lameth, La Tour-du-Pin, Lefranc de Pompiignon és mindazok, akik 1789-ben győzelmet vettek a királyi hatalmon, vajon ők a harmadik rendhez tartoztak? Július 14-e nem történt volna meg, ha 12-én a tábournokok és a ki-

rály csapatai megtették volna kötelességüket. Bezenval* is a királyné kreatúrája volt. A döntő pillanatban a király határozott parancsának ellenére, ahelyett, hogy szembeszállt volna a felkelőkkel, visszavonult. Broglie marsallt** vezérkara egyenesen megbénította elhatározásaiban. Ezek kétségbevonhatatlan tények.

Mindenki tudta, miféle befolyások lázították fel a tömeget. Csak a hadsereg és az udvar elpártolása tette lehetségessé a népuralom proklamálását. Csoda-e, ha a felkelők és népámítók magukhoz ragadták a forradalom vezetését? Az újért való lelkesedés és a kedélyek ingerültsége azután elvégezte a többi.

Egy fejedelem mindent lángba borított. Dinasztiai változtatással elolthatta volna a tüzet; gyávasága a bűnös, hogy a forradalomnak már nem volt más útja.

E roppant felfordulásban néhány nemes érzésű, bátor és okos ember teljes meggyőződéssel hitte, hogy el lehet érni a társadalmi újjászületést. És nyomban munkához láttak, mert hitelt adtak a kijelentéseknek és fogadkozásoknak.

Ez időben az állam újjászületésének mámorító eszméje bennünket, akik a harmadik rendhez tartozó és vidéki ismeretlen emberek voltunk, megejtett és magával ragadott. Igaz, hogy amikor az egész nép üdvének elérésén iparkodtunk, agyrémet kergettünk, de akkoriban semmiféle hátsó gondolat se ösztökölt bennünket, se pedig becsvágy vagy piszkos kapzsiság.

Csakhamar azonban az ellenállás feltüzeltelte a szenvedélyeket és a pártszellem a legvadabb gyűlöletet kavarta fel. Mindent az élére állítottak és mindenütt a tömeg volt a cselekvő fél. Ugyanoly jog-

---

* Pierre de Bezenval a svájci gárda főparancsnoka.

** A forradalom kitörésekor hadügyminiszter és a király védelmére összevont csapatok főparancsnoka.

gal, mint ahogy XIV. Lajos mondta: „Az állam én vagyok!”, mondta a nép is: „Az uralkodó én vagyok! A nép az állam!”

E helyen meg akarok említeni valamit, ami elősegíti a vétkezők megértését, mert az akkori dolgok határosak a csodással. Miután a másként gondolkodó royalisták, az ellenforradalmárok híjával voltak az elegendő erőnek, hogy polgárháborút folytassanak, a kivándorláshoz, a gyengék segédeszközéhez folyamodtak. Az országban nem lévén támaszuk, az országon kívül keresték hát azt. Erre a nép, más nemzetek hasonló esetben követett eljárásának példájára, az emigránsok birtokát, mert fegyvert fogtak Franciaország ellen és Európát háborúra szándékozták felhívni, zár alá akarta venni. Hogy lehetett volna azonban a tulajdonjoghoz, a monarchia talpkövéhez nyúlni a saját alap aláásása nélkül? És a lefoglalástól eljutottak a fosztogatásig. E pillanattól fogva azonban minden összedőlt, mert a tulajdonjog változása egyértelmű a fennálló rend összeomlásával.

A forradalom erőszakos, sőt kegyetlen volt lefolyásában. Mindez ismeretes. Különb is írásomnak nem ez a tárgya. *Magam*ról akarok beszélni, vagy inkább azokról az eseményekről, amelyekben mint miniszter vettem részt. Evégből mellőzhetetlen a kornak a megvilágítása. Egyébként pedig ne gondolja az olvasó, hogy unalmasan magánéletemet, egy ismeretlen polgár élményeit fogom ecsetelni. Különb is mi jelentőségük van a nyilvánosság számára az első lépéseknek életpályámon?

Kevésbé fontos, hogy egy tengerészkapitánynek voltam a fia és hogy eleinte tengerésznek szántak. Családom nagy becsületben állott. Ugyanoly kevésbé érdemes tudni, hogy az oratóriánusoknál nevelkedtem és magam is oratóriánus voltam; továbbá, hogy a tanításnak szenteltem magamat, és a forradalom kitörésekor igazga-

tója voltam a nantes-i gimnáziumnak. Azonban legalább kitűnik ebből, hogy nem voltam se tanulatlan, se tökfilkó. Egyébként pedig az az állítás, hogy pap voltam, vagy valamely szerzetesrendhez tartoztam, teljesen hamis. Ezt csak azért jegyzem meg, hogy rámutassak, teljes joggal lehettem szabadgondolkodó és filozófus, anélkül, hogy eredeti hivatásomat megtagadtam volna. Mindenesetre tény, hogy még mielőtt nyilvános állást vállaltam, már odahagytam az oratóriumot. Nantes-ban törvényesen meg is házasodtam, azzal a szándékkal, hogy áttérek az ügyvédi pályára, mely hajlamaimnak és a társadalmi szükségletnek jobban megfelelt. Erkölcsi tekintetben akkoriban századom gyermeke voltam, azzal az előnyös különbséggel, hogy nem majmolás és előítélet, hanem jellem és érett megfontolás tett azzá. Ilyen elvek mellett miért ne éreztem volna megtisztelve magamat, hogy polgártársaim conventi képviselőjükké választottak? Hiszen nem cselszövények útján nyertem el e megbízatást.

Azonban előszobám hitszegői folyton e szorosban leselkednek rám. Nincs a történelemben az a túlzás, gázság vagy bűn, amelyet ellenségeim terhemre ne róttak volna. Szavaimat cselekedetökké bélyegezték, és a körülményektől megszabott beszédeimet alapelveknek deklarálták. Nem vették tekintetbe se az időt, se a helyet, se a mindenkori katasztrofális helyzetet. Szándékosan feledték, hogy húszmillió francia volt őrületben, a demokratikus eszmék lázában.

Eleinte csendesen a közoktatásügyi bizottságban tevékenykedtem, ahol is összeköttetésbe jutottam Condorcet-vel és az ő révén Vergniaud-val. Meg kell itt említenem valamit, ami életem egyik legkomolyabb válságával kapcsolatos. Különös véletlen folytán az időben, amikor Arrasban a filozófia tanára voltam, megismerked-

tem Maximilien Robespierre-rel. Mikor nemzetgyűlési képviselővé választották, még pénzt is kölcsönöztem neki, hogy Párisban berendezkedhessen. Amikor azután mindketten a conventben voltunk, eleinte meglehetősen gyakran találkoztunk, de nézeteink és még inkább talán jellemünk különbözősége végül is szétválasztott bennünket.

Egy ízben nálam, az ebéd vége felé, Robespierre heves kifakadásba kezdett a girondisták ellen. Beszéd közben keményen rátámadt Vergniaud-ra, aki szintén jelen volt. Én becsültem Vergniaud-t, aki nagy szónok volt és igen egyszerű ember. Ezért odaléptem Robespierre-hez és azt mondtam neki: „Az ilyen heves fellépéssel a szenvedélyeket ugyan megnyerheti, de a becsülést és a bizalmat soha!” Robespierre erre bosszúsan eltávozott. Később majd látjuk, hogy ez a hirtelen haragú ember meddig ment az irántam való ellenségeskedésben.

Mindamellett semmiképp sem helyesltem a girondista párt politikáját, amelynek Vergniaud volt a vezére. Úgy tűnt fel előttem, mintha e politika abba az irányba haladna, amely azzal, hogy az ország egyes részeit és vidékeit Páris ellen izgatja, Franciaország megosztásához vezet. Ebben pedig nagy veszedelmet láttam, mert nézetem szerint az állam csak a politikai egységben és oszthatatlanságban lelheti meg üdvét. Így történt, hogy beléptem egy pártba (már mint a jakobinusokéba), melynek kihágásait szívem mélyéből utáltam és amelynek erőszakossága a forradalom haladásával egyre növekedett. Micsoda szörnyűségeket követtek itt el erkölcs és igazságosság ellen! De végre is nem hajóztunk zavartalan tengeren! Ellenkezőleg, teljes forradalomban voltunk és nem volt se vezetés, se kormány. Egy esztelen gyülekezet uralkodott rajtunk és félelmes diktatúrát gyakorolt felettünk. A felfordulásból

született és egymásután játszotta el Athén anarchiájának és a török despotizmusnak színjátékát.

Itt tehát tisztára politikai folyamatról van szó, mely a forradalom és annak ellenségei között zajlott le. Lehet ezt ugyanazon jogelvek szerint megítélni, amelyek a bűnügyi vagy polgári bíróságok döntését irányítják? Minden civódás, erőszakosság mellett, az őrző határozatok ellenére, vagy talán éppen határozatai miatt, a conventé az érdem, hogy a hazát határain is túlterjedően megmentette. Ez vitathatlan tény és ebben a tekintetben egyáltalán nem tagadom részvételemet munkájában. Minden egyes tagja, akit a történelem ítélőszéke előtt vád alá állítanak, magáévá teheti Scipio védelmét s elmondhatja ezzel a nagy emberrel: „Megmentettem a köztársaságot, vonuljunk a capitoliumra, és mondjunk köszönetet az isteneknek.”

Mindazonáltal történt egy szavazás, amely igazolhatatlan.* Magam is szégyen nélkül, de gyengeség nélkül is bevallom, hogy bánom a megtörténtét. Az igaz Isten a tanúm, hogy alapjában nem annyira az uralkodót, aki jó volt és igazságos, akartam a csapással sújtani, hanem a koronát, amely a dolgok új rendjével nem volt összeegyeztethető. Emellett meg kell vallanom, és adataim nem ellenkeznek a tényekkel, hogy akkoriban, mint annyi más, én is azon a véleményen voltam: a népképviselőt és a csőcselék tömegeibe csak úgy önthetünk elegendő bátorságot, ha a válság leküzdése végett a legszélsőbb rendszabályokat alkalmazzuk, az összes sorompókat ledöntjük és a forradalom valamennyi kiváló személyiségét belevonjuk a játékba.

---

* Mármint XVI. Lajos halálának megszavazása.

Miután magamat, aki ez ügyben egyszerre bíró is meg vádlott is vagyok, már magam elítéltem, legalább legyen szabad, hogy conventi ténykedésem elbírálása céljából némely enyhítő körülményre hivatkozzam. Mikor mint népképviselőt a megyékkbe küldtek, kénytelen voltam a kor nyelvén beszélni és adóznom kellett a végzetes viszonyoknak: szóval alkalmaznom kellett a gyanúsak ellen szóló törvényt. E törvény a papok és a nemesek tömeges bebörtönzését parancsolta. Egyik proklamációmban, mely 1793. augusztus 23-án kelt, a következőket mertem kinyilvánítani:

„A törvény azt rendeli, hogy a gyanúsakat ki kell zárni az emberi társadalomból; az állam jóvolta követeli a törvényt. Ha azonban alantas szenvedélyektől sugallt határozatlan denunciálásokkal élnénk, ez annyi volna, mint elősegíteni az önkényt, mely ugyanúgy ellenkezik szívemmel, mint ahogy vétkezik az igazságosság ellen. A pallos nem sújthat taláalomra. A törvény súlyos fenytést követel, de nem üldözést, ami ugyanoly erkölcstelen, mint amily barbár.”

Azidótt jókora adag bátorság kellett hozzá, hogy az ember, amennyiben ez egyáltalában lehetséges volt, enyhítse a convent parancsainak keménységét. E tekintetben a közös kiküldetésekben kevésbé voltam szerencsés, mert az ügyekben való döntés nem egyedül az én akaratomon fordult meg. Mindazonáltal kiküldetéseim folyamán gáncsolandó cselekedeteket kevesebbet lehet találni, mint a kor stílusában megfogalmazott banális frázisokat. Egyébként ez volt a hivatalos és általában használatos nyelv. És óvakodni kell a tévedéstől akkori állásom felől is. Képviselője voltam egy őrjöngő gyülekezetnek és megmutattam, hogy több szigorú rendelkezését megkerültem vagy enyhítettem. Egyébiránt ezek az úgynevezett helytartóságok a küldetéssel megbízott képvi-

selőt gépemberré tették, valami afféle vándorbiztosává a jóléti és biztonsági bizottságnak. Én azonban a kormányzó-bizottságnak sohasem voltam tagja és így a rémuralom alatt sohasem tartottam kezemben a kormányrudat. Ellenkezőleg, a rémuralom alatt, mint ahogy később látni fogjuk, magamnak is kellett szenvednem. Már ebből is meg lehet ítélni, hogy személyes felelősségem mily nagy mértékben korlátozottnak tekinthető.

A forradalom és a rémuralom tetőpontja felé tartottunk. Már csak a nyaktilóval uralkodtak, mely alatt a fejek lehullottak. Gyanú és bizalmatlanság kínzó nyugtalansággal töltött el mindenkit. A réműlet lebegett minden fej felett. A rémuralom fegyvere még azokat is fenyegette, akik azt kezükben tartották. Egyetlenegy ember volt a conventben, aki, úgy látszott, érinthetetlen népszerűségnek örvend. Az artois-i Robespierre volt ez, egy alattomos és kevély, de amellet irigy, gyűlölködő és bosszúszomjas ember. Soha be nem tudott telni társai vérével. Képességei, magatartása, gondolatának logikája és jellemének szívóssága folytán a legfélelmesebb helyzetekben is meg tudott állani. A jóléti bizottságban való túlsúlyát arra használta fel, hogy nyíltan nem csak a decemvirátus zsarnokságára, de egy Marius és egy Sulla despotikus diktatúrájára törekedjen. Csak egy lépés még, és abszolút ura a forradalomnak, amelyet merész becsvágyában, tetszése szerint vélt vezetni. E célból azonban még harminc fő kellett neki, melyet már rendre kiszemelt. Nagyon jól tudta, hogy kitaláltam szándékait, és ezért én is rajta voltam a halotti listán. Még küldetésben voltam, mikor bevádolt, hogy a haza barátait elnyomom, és titkos összeköttetésben vagyok az arisztokráciával. Amikor ezért visszahívtak Párisba, megkockáztattam, hogy a szószékről felszólítsam, indokolja meg a vádat. Ezért a jakobinus klubból, melynek ő volt a prófétája,

kizáratott, ami egyértelmű volt a törvényen kívül helyezéssel. Én azonban nem adtam át magamat a szórakozásnak, hogy védjem a fejemet, vagy pedig, hogy hasonlóan fenyegetett társaimmal titkos összejövetelekben hosszas tanácskozásokat folytassak. Beértem vele, hogy megmondjam mindegyiknek, mármint Legendre-nak, Talliennak, Dubois de Crancének, Daunounak és Cheniernek: „Rajta vagy a listán! Ugyanúgy rajta vagy, mint én; teljesen biztos vagyok felőle!” Tallien, Barras, Bourdon de l’Oise és Dubois de Crancé bizonyos erélyt tanúsítottak. Tallien két életért küzdött, amelynek egyike* drágább volt neki a saját életénél. Ezért el volt tökéelve, hogy a diktátort magában a conventben szúrja le törével. Azonban mily kockázatos vállalkozás lett volna ez! Robespierre népszerűsége túlélte volna őt, és bennünket a sírján áldoztak volna fel. Lebeszéltem Tallient a tőle egymagától végrehajtandó vállalkozásról, amely az embert ledöntötte volna, de rendszerét életben hagyja. Abban a meggyőzésben, hogy más eszközre van szükség, elmentem egyenesen azokhoz, akik a rémuralmat Robespierre-rel megosztották, és akik irigyelték és rettegték roppant népszerűségét. Feltártam Collot d’Herbois, Carnot és Billaud de Varennes előtt a modern Appius terveit; mindegyiknek oly merész és igaz képet festettem helyzetök veszedelmeiről és oly ügyesen és sikeresen izgattam fel őket, hogy nemcsak gyanakvókká váltak, hanem elegendő bátorságra is kaptak, hogy ettől fogva szembe szálljanak a zsarnok terveivel, amelyek a convent további apasztására irányultak. „Számláljátok meg szavazataitokat a bizottságban – mondtam nekik –, és látni fogjátok, hogy nélkületek Couthon és

---

* Terézia Cabarrus, akit később Notre Dame de Thermidornak (thermidori Boldogasszony) neveztek.

Saint Just korlátozott kisebbségben van. Tagadjátok meg tőle szavazatokat és szigeteljétek el passzív ellenállással!”

Azonban mily óvatosan kellett eljárni, mily álutakat kellett használni, hogy a jakobinus klubot meg ne riasszuk és Robespierre fanatikus híveit fel ne ingereljük. Miután már biztos voltam a dolgomban, elég bátor voltam, hogy prairial 20-án (1794. június 8-án) nyíltan szembeszálljak vele. Azon a napon volt ez, mikor nevetséges nagyzással elismertette a „Legfőbb lény” létezését és ugyanekkor magát annak helytartójává és közbenjárójává merte proklamáltatni, mialatt a Tuileriák előtt nagy néptömeg gyűlt össze. Miközben a lépcsőkön felhaladt a magas emelvényre, amelyről Istent pártfogoló kiáltványát kihirdette, egész hangosan oda szóltam neki (húsz társam hallotta), hogy bukása közel van. Öt nappal később a bizottságban nyíltan követelte a fejemet nyolc barátom kivégzésével együtt. Emellett fenntartotta magának, hogy később még legalább húsz képviselőt lefejeztessen.

Mily nagy volt azonban csodálkozása és dühe, amikor a bizottság tagjainál leküzdhetetlen ellenállásra talált a népképviselőt ellen irányuló terveivel! Mikor látta, hogy a szavazatok többsége ellene fordul, bántódással és dühvel tele visszavonult és megesküdtött, hogy addig be nem teszi lábát a bizottságba, míg akaratát ott el nem ismerik. Ezzel egyidejűleg visszahívta Saint-Justöt, aki a hadseregnél volt. Azután véres zászlója alá szólította Couthont, akarata alá kényszerítette a forradalmi törvényszéket és rettegésbe ejtette a conventet és mindazokat, akik hajlamosak voltak a félelemre. Minthogy ugyanekkor biztosan számíthatott a jakobinus klubra, a nemzetőrség parancsnokára: Henriot-ra és a főváros forradalmi bizottságaira, meg volt győződve, hogy ily sok támogatóval biztos a győzelem. Azzal, hogy az államhatalom gyűléshelyisé-

gétől távol tartotta magát, ellenségeit céltáblájává akarta tenni az általános megvetésnek, hogy egyedül őket tekintsék a gyilkosságok szerzőinek. Így vélte kiszolgáltatathatni őket a nép dühének, mely már kezdett forrni, hogy oly sok vért ontottak ki. Minthogy azonban gyáva, gyanakodó és tapogatózó volt, nem tudta tette határozni magát, és a hirtelen szakítás után mintegy öt hetet hagyott eltelni, mígnem elérkezett a válság, amely lassan megérett.

Én figyeltem őt, mert láttam, hogy már csak egy pártra támaszkodhat, ellenfeleit, akik még bent voltak a bizottságban, titkon igyekeztem rábírní, hogy legalább a tüzérezredek, amelyek teljesen Robespierre és a községtanács hívei voltak, távolítsák el és Henriot-t mentsék fel állásától. Az elsőt, hála Carno szilárdságának, aki annak a szükségességére hivatkozott, hogy a hadsereg tüzértségét meg kell erősíteni, sikerült is végrehajtani. Henriot megbuktatása azonban túlságosan erős pártcsínynek látszott. Henriot maradt és kevés híja volt, hogy az egész tervet meg nem hiúsította; azaz hogy, egész nyíltan szólva, tulajdonképpen ő volt, aki Robespierre ügyét thermidor 9-én (1794. július 27-én) védtelenül hagyta, holott egy darabig rajta állt, hogy azt győzelemre juttassa. De hát mit is lehet várni egy részeg és buta lakájtól?

Ami ezután történt, sokkal ismeretesebb, semhogy ki kellene terjeszkednem reá. Tudjuk, mi sorsra jutott I. Maximilien (Robespierre), akít bizonyos írók a Gracchusokhoz szeretnének hasonlítani, holott nem volt meg benne az ő szónoki képességük, szellemi nagyság tekintetében pedig még csak meg sem közelítette őket.

Nem sokkal utóbb sajnálni kellett, hogy ily szerencsés válságot nem a közjó javára, hanem arra használtak ki, hogy a forradalom áldozatainak ürügyül szolgáljon a gyűlölet szítására és bosszújuk kitöltésére. A rémuralom után az anarchia következett, az anar-

chia után a reakció és a bosszúcelekedetek sorozata. Robespierre üldözésétől megszabadultam, a reakcionáriusoktól azonban nem tudtam megmenekülni. Hajszájuk bent a conventben is nyomon követett és hazug vádak és ráfogásuk alapján törvénytelen határozattal kizártak a testületből. Egy teljes éven át ki voltam szolgáltatva a leggyalázatosabb üldözéseknek. Különösen abban az időben tanultam meg, hogy mit tartsak az emberekről és a pártok jelleméről. Várom kellett – mert az emberek mindent az élére állítanak –, míg betelt a mérték, míg a reakció dühe magát a forradalmat és az egész conventet veszedelemmel fenyegette. A convent csak akkor vette észre az örvényt, mely lábai előtt tátongott. A válság komoly volt; létről vagy nemlétről volt szó! A convent fegyvert ragadott. A hazafiak üldözésének gátat vetettek és az ágyúk egyetlen nap alatt (vendémiaire 13-án – 1795. október 5-én) kivívták, hogy az ellenforradalmárok csapata, amely vezetők és határozott terv nélkül támadt, újra nyugvásra kényszerült.

A DIREKTÓRIUM

A vendémiaire 13-iki (1795. október 5.) harc, amelyet Bonaparte vezetett, bizonyos tekintetben visszaadta szabadságomat és becsületemet, és be kell vallanom, hogy ettől fogva jobban érdeklődtem a fiatal tábornok sorsa iránt. Oly utat vágott magának, amelyen a modern idők legnagyobb hírnevére tehetett szert.

Mindazonáltal még súlyos küzdelmet kellett megvívnom a sorssal, amíg végre hajlandóvá vált hozzám. A direktórium mellőzte a forradalom embereit, bár maga is ezek soraiból került ki. Így tehát egy köztársaságnak, amelynek megalapításában nekem is részem volt, oly kormánya volt, mely alatt, ha nem is üldöztek, de teljes kegyvesztésben letem magamat, mert sem hivatalt nem kaptam, sem befolyással vagy tekintéllyel nem dicsekedhettem. Ha végül mégis sikerült az előtérbe jutnom, ezt csak egy különös körülménynek és annak a kormányváltásnak köszönhettem, amelyet az események hatalma idézett elő. Érdemes erre részletesebben kitérnem. A direktórium összes tagjai között Barras volt az egyetlen, aki a cserbenhagyott régi társaknak megközelíthető maradt. Bizonyos, a dél-franciaországi embert jellemző sajátos szeretetreméltóság, nyíltság és becsületesség hírében állott és e hírt meg is érdemelte. A politikában nem volt nagyon otthon, de volt benne

elhatározó képesség és bizonyos tapintat. Hogy erkölcsi és morális elvei miatt züllött embernek tartották, egész udvart gyűjtött köréje fondorkodókból és szipolyozókból. Azidótt vetélkedésben volt Carnot-val. A közvélemény előtt csak úgy tarthatta magát, hogy mindig azt hitték róla, ha reá kerül a sor, lóháton fog, mint vendémiaire 13-án, síkra szállani minden ellenséges törekvéssel szemben. Egyébiránt szerette a köztársaság fejedelmét játszani, vadászott, falkát tartott és voltak udvaroncai meg szeretői. Én már a Robespierre-válság előtt is, meg utána is ismertem, és észrevettem, hogy meglepte, nézeteim és sejtelmeim mennyire igazaknak bizonyultak. Egy bizonyos, szintén délfrancia ember, Lombard-Taradeau révén titokban felkerestem. Azidótt volt ez, amikor a direktóriumnak is, amely Babeuf pártjával harcban állt, az első nehézségekkel kellett megbirkóznia. Barrast megismertettem nézeteimmel. Felkért, hogy foglaljam azokat emlékiratba, amelyet azután át is adtam neki. Ez iratban kifejtettem a direktórium helyzetét politikai tekintetben és nagy pontossággal felsoroltam a veszedelmeket, amelyek fenyegetik. Beszámoltam Babeuf pártjáról, amely nem titkolódzott előttem és sejtetni engedtem, hogy a párt, bár látszólag csak a földtörvényt óhajtotta megvalósítani, valójában erőszakkal és rajtaütéssel a direktóriumot és a kormányt akarja magához ragadni. Ez pedig megint visszavezetett volna bennünket a véres rémuralomhoz. Emlékiratomnak megvolt a hatása, és a veszedelmet csírájában elfojtották. Barras ezután felajánlott egy másodrendű állást, amelyet azonban visszautasítottam, mert magasabbra vágytam. Barras kijelentette, hogy nincs elég befolyása felemelkedésem előmozdítására, mert minden iparkodása, hogy legyőzze társai előítéletét, eredménytelennek bizonyult. Viszonyunk elhidegült, és végül minden abbamaradt.

Ezenközben alkalmam nyílt, hogy pénz dolgában függetlenné váljak. Hivatalomat és vagyonomat feláldoztam a forradalomnak, és most a legigazságtalanabb előítélet folytán a hivatali pályafutás zárva volt előlem. Barátaim nyomatékosan sarkalltak, hogy kövessem egykori társaim példáját, akik ugyanilyen helyzetben voltak. Ők a direktórium tagjainak pártfogása révén részt kaptak a szállításokból. Társaság hamarosan akadt. Beléptem tagnak, és Barras közbenjárása folytán megkaptam egy részt a szállításokból. Voltaire példájára tehát vagyont szereztem és elősegítettem, hogy üzlettársaim megnöveljék vagyonukat. Ezalatt az ország belsejében egyre nagyobb lett a baj. Triumvirátus alakult, amelynek Barras, Reubell és La Révellière-Lépeaux voltak a tagjai. Mindez emberek nem voltak arra valóak, hogy ily válságban megállják a helyüket. Végül rájöttek, hogy már csak puskákra és szuronyokra támaszkodhatnak.

Ez időben Bonaparte, Lombardia meghódítója és az osztrákok legyőzője mindegyik hadosztályában klubot alakíttatott. Szeptember 4-én (1797. fructidor 18-án) hadművelet indult a főváros ellen Augereau vezénylete alatt, akit Bonaparte egyenesen ebből a célból rendelt ki. Mint belháborúban mindig történik, a tógának ezúttal is meg kellett hajolnia a fegyverek hatalma előtt. A direktórium két tagját minden törvényes formáság mellőzésével száműzetésbe küldték, és 53 képviselő, valamint számos író és röpiratszerző, aki a közvéleményt megmérgezte, osztozott sorsukban. Hasonlóképpen 49 megye választásait érvénytelennek nyilvánították és a közigazgatási tisztviselőket elmozdították, hogy a hatóságokat az új forradalom értelmében szervezzék újra.

Ily módon a royalistákat legyőzték és szétoszlatták anélkül, hogy harcra került volna a sor. Elegendő volt, hogy a katonai ké-

szenlét csak megmutatkozzon. A köztársaságiak üldözésének gátat vetettek és azon a címen, hogy valaki a köztársaságiakhoz és a hazafiak közé tartozik, már nem zárták ki az embert a hivatalokból és a tisztségekből. Azokban a napokban, amelyek a köztársaságra nézve sorsdöntő fructidor 18-át megelőzték, nem vesztegettem tétlenül. Közléseimmel, melyeket Barrashoz juttattam, emlékirataimmal és prófétai nyilatkozataimmal nem kevéssé járultam hozzá, hogy a direktórium triumvirátusa megkapja a kellő ösztökélést. Nem volt-e tehát egészen természetes, hogy a vállalkozásnak a köztársaság érdekei szempontjából oly szerencsés végződése hasznukra váljon azoknak, akik azt tudásukkal és tettejükkel kitervelték és támogatták?

Mit se akarunk eltitkolni! A koalíciótól és a polgárháború ostromától megszabadultunk; a „kameleonok”-nak az ország belsejében folytatott még veszedelmesebb üzelmeit megghiúsítottuk. Erélyünk és az események hatalma folytán immár urai voltunk az államnak és az egész kormányhatalomnak. Most már csak arról volt szó, hogy mindenki képességeinek mértéke szerint részt kapjon belőle. Ha a hatalmat megszerezte az ember, már csak arra kell használnia képességeit, hogy a fennálló kormányt uralmon tartsa. Forradalom után minden másfajta gondolkodás együgyűség vagy szemérmetlen képmutatás. Ez a meggyőződés él még azokban is, akik nem merik nyíltan bevallani. Én mint rátermett ember kimondtam a mindennapi igazságokat, melyeket addig államtitkoknak tekintettek. Belátták, hogy igazam van és csak a kivitel okozott nehézségeket. A cselszövény sokat segített, s a cselekvés beteljesítette az üdvös vállalkozást.

Csakhamar a főtitkárságok, tárcák, biztosi állások, követségek, titkos ügynökségek és hadosztály-parancsnokságok csendes zápo-

rozása mint égi manna hullott alá és boldogította régi társaink legjobbjait, a polgáriakat éppúgy, mint a katonákat. Az oly sokáig mellőzött hazafiak számára elérkezett a megjutalmazás órája, és én egyike voltam az elsőeknek, mert ismerték értékemet. Mindazonáltal állhatatosan visszautasítottam egy alárendelt állást, amelyet felajánlottak. Eltökéltem, hogy csak fényes megbízást fogadok el, amely egyszerre a magas politika útjára emel. Így hát türelemre szántam magam. Nagyon sokáig kellett várakoznom, de nem hiába. Barras végre is győzött hivataltársai előítéletein és 1798 szeptemberében kinevezett a francia köztársaság követévé a cisalpini köztársasághoz. Mindenki tudja, hogy a szerencsés és rokonszenves alapítást Bonaparte győzelmes fegyvereinek és ügyes politikájának köszönjük.

A Campo Formió-i békében Ausztria elismerte Németalföldnek Franciaország, Milánónak, Mantuának és Modenának a cisalpini köztársaság számára való átengedését. Nem egészen egy éven belül az események már alapjában megrendítették a békeszerződést. Mi nem álltunk meg a megkezdett úton, és Svájcban, Rómában és Keleten rettentően érvényesítettük az erősebb jogait. Az egyiptomi expedíció mintegy csodaszerűen kezdődött, már mint Málta bevételével. Aztán jött a katasztrófa: hajóhadunk megsemmisülése a Nílus habjaiban. Nyomban megváltozott minden, és Anglián volt a sor, hogy diadalmaskodjon. Oroszországgal közösen új világháborút szított, amelynek okozója gyanánt a Két Szicília királyságának kormánya szerepelt.

Ily háborús előjelek között indultam útnak, hogy követi álláso-
mat Milánóban elfoglaljam. Abban a pillanatban érkeztem oda,
amikor Brune tábornok a cisalpini köztársaság kormányát kicse-
relte, anélkül azonban, hogy a köztársaság alapszervezetén változ-

tatott volna. Csak arról volt szó, hogy a hatalmat tetterősebb férfiakra és szilárdabb kezekre bízják. Az ifjabb köztársaságnak ezzel akarták bevezetni az emancipációját, hogy egész Itáliának ösztökélést adhasson a felszabadulásra. E változtatást abban a reményben terveztük, hogy a Luxembourg-palotában ülésező direktórium többsége kénytelen lesz csatlakozni hozzá.

Az olaszok azonban nem emelkedtek eléggé a helyzet magaslatára, hogy az ilyen terveket méltányolni tudják. Mindenütt elszántságot kerestem, amelyet megbízhatóság enyhít, de kevés kivétellel csak megbízhatatlan és aggodalmas lelkületet találtam.

A mi „határidős államfőink” dühöngtek eljárásunk miatt. Nagyiassal rendkívüli biztos minőségben Rivaud polgártársat küldték a nyakunkra. Parancsot hozott, amely felszólított, hogy hagyjam el Itáliát. Én azonban nem engedelmeskedtem, mert azon a véleményen voltam, a direktóriumnak nincs joga megtiltani, hogy mint egyszerű magánember Milánóban időzzem.

December 7-éről 8-ára virradó éjjel azonban a cisalpini köztársaság direktóriumának és törvényhozó testületének őrségét lefegyverezték, és francia csapatokkal cserélték ki. Azután titkos ülést tartottak, amelynek végeztével az új hivatalnokokat elmozdították, és ismét a régiakat helyezték vissza. Engem letartóztattak volna és bilincsekben hurcoltak volna rendőrállomásra rendőrállomásra egész Párisig, ha Joubert nem figyelmeztet még idejekorán. De így elmenekültem egy Monza közelében lévő falusi jószágra.

A direktórium, miután eltűnésemről értesült, és mert azt hitte, hogy Milánóban rejtőzködöm, megint futárt küldött, aki újra parancsot hozott, hogy utasítsanak ki Itáliából. „Ha tudomásuk van róla – írta a kellemetlen Rivaud a cisalpini direktóriumnak –,

hogy Fouché polgártárs az önök területén van, kérem, közöljék velem.” Örültem a két direktor zavarának és aggódásának. Oda-hagytam menhelyemet, és nyugodtan útra keltem az Alpsek irányában, amelyeken átkeltem. Az 1799. év januárjának első napjaiban megérkeztem Párisba. Reubell és Merlin tekintélye és befolyása erősen apadóban volt. Ahelyett tehát, hogy törvényszék elé állítottak és viselkedésemért számadásra vontak volna, beérték velem, hogy a hivatalos közlönyben közvétegyék: a cisalpini köztársasághoz történt küldetésemből visszaérkeztem. Én azonban elég erősnek éreztem magamat, hogy számonkérjem tőlük barbár viselkedésüket, amelyet velem szemben tanúsítottak, és kártérítést követeltem útiköltségeimért. Ezt meg is kaptam, és pedig azzal az alázatos kérelemmel, hogy csak botrányt ne csináljak. A magas politika vizein szenvedett ez első hajótörésem itt említett részletei, azt hiszem, megismertetik az olvasót a korabeli hangulatokkal és ugyanakkor első működési területemmel is. Ezért tértem ki rájuk.

Láttam, hogy a direktórium tekintélye miként rendül meg egyre jobban – nem is annyira azért, mert megkezdődtek a nagy vere-ségek, hanem az elégedetlen pártok titkos üzelmei folytán. Még nem mertek nyíltan előlépni, de csendben már készülődtek a támadásra.

Minden nagy eseményeket sejtetett és arra mutatott, hogy küszöbön a válság. Az oroszok megindultak, és csakhamar meg kellett jelenniök a harctéren. Jegyzék jegyzék után ment Ausztriához, hogy tartóztassa fel előnyomulásukat és február közepétől fogva kiadták a harci jelszót, anélkül, hogy a háborúra fel lettünk volna készülve. E második koalíciót a direktórium idézte fel, bár legjobb tábornokaitól megfosztotta magát. Bonaparte Afrika homoksivatagaiba volt száműzve, Hoche, aki az Irland

ellen indított expedícióból megmenekült, méreg következtében fejezte be életét. Pichegrut Sinnamaryba száműzték, Moreau kegyvesztett volt, Bernadotte, aki bécsi követségének botránya után visszavonult a diplomáciától, lemondott a megfigyelő hadsereg parancsnokságáról, Championnet-t elmozdították, mert megkísérelte, hogy a direktórium ügynökeit meggátolja a zsarolásban. Végül pedig Joubert-nek, a bátor és becsületes Joubert-nek kiadták az útját, mert Itáliában életbe akart léptetni bizonyos mérsékelt szabadságot, mely a két népet szorosán egyesítette volna. A második szárazföldi háború, amelynek a svájci, itáliai és egyiptomi harcok csak előcsatározásai voltak, (1799) március elsején kezdődött. Március 21-én Jourdan elvesztette a stockachi csatát, úgyhogy kénytelen volt sietve visszavonulni a Rajna mögé. Fájdalmas előjel volt ez, amelyet hamarosan követett a rastatti kongresszusnak, ennek a szörnyű drámában végződő politikai komédiának az összeomlása. Itáliában sem volt több szerencsénk, mint Németországban. Scherer három csatát veszített az Etsch-nél, ami Itália szabadságán kívül pár nap alatt elragadta tőlünk összes hódításainkat, amelyek három fáradtságos hadjáratnak voltak a gyümölcsei.

Képviselők és elégedetlen tábornokok több gyűlésén voltam jelen és láttam, hogy alapjában a pártok nem voltak egy véleményen. Csak abban egyeztek, hogy valamennyiöknek ugyanaz volt a céljuk: a direktóriumot megbuktatni, hogy azután mindegyik a maga módja szerint próbáljon valami újat. Először csak titokban dolgoztak a kormány megbuktatásán, mert még nem érkezett el a pillanat, hogy nyíltan lépjenek fel. Vereségeink e tekintetben rendkívül alkalomszerűen következtek be. A direktórium ellen való gyűlés csakhamar szenvedélyesen jutott kitérésre.

Jeladásul a támadásra egy üzenet szolgált, amelyet a megállapodásnak megfelelően a direktóriumnak küldtek, hogy adjon felvilágosítást a köztársaság külügyi és belügyi helyzetéről. Mert a Luxembourg-palotából nem jött felelet, június 18-án (prairial 28-án) mindkét tanács permanenciában lévőknek nyilvánította magát. Erre a direktórium represszáliákhoz nyúlt, de már nem volt képes kivédeni a csapásokat, amelyek érték.

Végre prairial 30-án Merlin és La Révellière benyújtották lemondásukat és Sieyès ura volt a csatatérnek. E pillanattól fogva valahány tette kész embere volt még a forradalomnak, mind Sieyès és Barras körül csoportosult.

A diadalnak, amelyet a tanácsok a direktórium felett arattak, első gyümölcse Joubert kinevezése volt Páris parancsnokává. E kinevezést Sieyèsnél Barras eszközölte ki, de én sem álltam egészen távol tőle. Pár nappal később megkaptam a hollandi követséget; ez mintegy kárpótlás volt, amellyel az új direktórium tartozott nekem. Erre elbúcsúztam Sieyèstől. Kijelentette előttem, hogy eddig csak úgy vaktában, cél és irányelvek nélkül kormányoztak, mostantól fogva azonban már nem így lesz. Arról is beszélt, mennyire aggasztja az anarchista szellem új feléléde, mely, véleménye szerint, lehetetlenné teszi a kormányzást. Azt feleltem neki, itt az ideje, hogy a cél és szabály nélküli demokráciának végre bizonyos *köztársasági arisztokrácia* lépjen a helyébe, okos emberek kormánya, mert csak ennek lehet alapja és csak ez szilárdíthatja magát. „Ügy van – felelte –, és ha elkövetkezik, ön biztosan tagja lesz; de ettől a céltől még messze vagyunk.”

Hágában alig volt annyi időm, hogy jól körülnézhessenek. Sieyès ugyanis belátta, hogy erélyes és ügyes rendőrség támogatására van szüksége. A rendőrség természetesen hajlott a néppárt felé, mert

a vezetők és a főkortesek közül többen tagjai közé tartoztak. A derék Bourguignon, az akkori miniszter az ilyen miniszterségre, melynek roppant nehézségekkel kellett megküzdenie, egyáltalában nem volt alkalmas. Ezt be is látták. Éppen amikor Barras számára a belügyi helyzetről emlékiratot dolgoztam ki, amelyben a rendőrség kérdését is tárgyaltam, Barras és Sieyès megegyeztek egymással, hogy Bourguignont elmozdítják és a miniszterségre engem hívnak meg. Követi állásomat szívesen cseréltem fel a rendőrmiszterséggel, bár a talaj, melyen majd mozognom kell, vajmi süppedékesnek tűnt fel előttem. Így hát siettem állásomat elfoglalni és augusztus elsején már helyben is voltam.